

Krystyna Dwucet, Maria Pukowska-Mitka

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach

Dziedzictwo przemysłowe Górnego Śląska jako element atrakcyjności turystycznej regionu

Niniejsza praca ma na celu zwrócenie uwagi na unikatowe, w skali Europy, a nawet i świata, obiekty działalności gospodarczej i techniki Górnego Śląska, które są bogactwem tego regionu i stanowią o jego tożsamości. Ponadto, celem jest przedstawienie możliwości wykorzystania terenów po kopalniach i innych likwidowanych zakładach przemysłowych dla potrzeb kreowania nowego wizerunku regionu górnośląskiego jako atrakcyjnego obszaru turystyki krajoznawczej. Na świecie zmiany technologiczne wypierały w szybkim tempie stare maszyny, zaś w Polsce ze względu na opóźnienia technologiczne przetrwał do naszych czasów przestarzały park maszynowy. Dotrwały nie tylko kompletne zakłady przemysłowe, ale także ich wyposażenie z historycznymi technologiami (Paduch 2000, Wybraniec 2000).

Dziedzictwo przemysłowe jest spadkiem po przemyśle i jak to ze spadkiem bywa, są z nim związane zyski lub straty. Zarówno pierwsze, jak i drugie, dotyczą dwustuletniego okresu dominacji przemysłu nad innymi gałęziami gospodarki i to przemysłu tradycyjnego. Przemysł tradycyjny to taki, który wymaga restrukturyzacji, bowiem wydobywając i przetwarzając surowce mineralne, przy niewielkiej

roli przetwórstwa, zatracił zdolności innowacyjne. Charakteryzują go przestarzałe technologie, duża szkodliwość dla środowiska i nieoptymalność produkcji. Przemysł w przestrzeni Górnego Śląska to obszar zajęty głównie:

- przez eksploatację surowców mineralnych (węgiel kamienny, rud żelaza, cynku i ołowiu, srebra), skalnych (wapień, dolomity, piasek, żwir i inne kruszywa); obszary górnicze zajmują nieraz dominującą powierzchnię w miastach (np. pole górnicze chorzowskiej kopalni „Król” miało 29 km², zaś obszar późniejszego Chorzowa – 33,5 km²); znaczną część terenów poeksploatacyjnych zajmują antropogeniczne zbiorniki wodne (Jankowski 1999);

- pod budowę zakładów przemysłowych i ich infrastrukturę techniczną (drogi, kanały rzeczne, mosty, osadniki);

- pod budowę osiedli robotniczych typu patronalnego dla załóg górniczych znanych jako familoki i ich zespoły, np. Giszowiec, Nikiszowiec w Katowicach lub mniej znane osiedla: Ficinus w Rudzie Śląskiej, kolonia Zgorzelec w Bytomiu (Nowak-Lenartowska 1973);

- pod budowę rezydencji kapitalistów z zaangażowaniem ośmiu najbogatszych właścicieli fortun (Ballestrema, Gwidona Henckel von Donnersmarcka, Hugona Henckel von Donnersmarcka, spadkobierców Gieschego, księcia zu Hohenlohe-Oehringen, księcia pszczyńskiego, hrabiny Schaffgotsch oraz małżonków Thiele-Winckler), do których należała prawie połowa kopalń i nadań na węgiel kamienny (Jaros 1965); obszary te tworzą krajobraz przemysłowy. Tereny przemysłowe w woj. śląskim zajmują obecnie 19 046 ha, tj. 20,4% wszystkich terenów przemysłowych w kraju i stanowią 1,5% obszaru woj. śląskiego.

Przemysł był skoncentrowany od połowy XIX w. na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, zajmującego centralną część obecnego woj. śląskiego. Ślady jego działalności pozostały do dziś m.in.:

- w rzeźbie terenu (formy antropogeniczne wypukłe: zwały, nasypy kolejowe i drogowe, groble; wklęsłe: wyrobiska poeksploatacyjne, kamieniołomy, niecki osiadania i zapadliska, częściowo wypełnione wodą);

- w glebie (metale ciężkie i inne zanieczyszczenia);

- w aluwjach.

Zdegradowane środowisko wymaga od lat starannej rekultywacji i rewitalizacji (Dwucet, Krajewski, Wach 1992).

Miastem najbardziej zdegradowanym przez górnictwo węgla kamiennego był i jest Bytom. Miasto dosłownie „leży na węglu”. Z tej przyczyny Niemcy zamierzali zburzyć miasto w okresie międzywojennym i przenieść je w kierunku Stolarzowic bądź Pyskowic, aby rozpocząć eksploatację filara ochronnego pod miastem (kopalnie Szombierki i Dymitrow). Podobna alternatywa rozważana była w latach 40. i 50. XX w. Dopiero badania naukowców z AGH pod przewodnictwem prof. dr Witolda Budryka dowiodły, że jest to nieoptymalne, zbawienne zaś okazało się zastosowanie nowej metody eksploatacji, polegającej na stosowaniu podsadzki płynnej (w kopalniach węgla kamiennego) i stałej (w kopalniach rud metali) przyczyniającej się do zmniejszenia odształceń terenu.

Przemysł oddziaływał również na sferę duchową człowieka i uformował Ślązaka z jego etosem pracy i „kulturą śląską”, które przetrwały do dziś. Górny Śląsk nie był nigdy monolitem kulturowym. Ze względu na swoje położenie geograficzne, ścierały się na jego obszarze różne grupy etniczne, ludność mieszała się przez całe stulecia, a niuanse kulturowe są dziś źródłem wielu podziałów mentalnych, na szczęście zanikających.

Przez dwa stulecia przemysł dominował w gospodarce regionu. Górny Śląsk jako najbardziej na wschód wysunięty region Prus, był opóźniony w rozwoju w stosunku do zachodnich okręgów Rzeszy. Jednak na tle pozostałych ośrodków znajdujących się na ziemiach polskich wyróżniał się korzystnie pod wieloma względami. Również w okresie międzywojennym należał do przodujących w Polsce pod względem rozwoju cywilizacyjno-technicznego. Było to zarówno dziedzictwo panowania pruskiego, jak i zasługa polskiej autonomicznej administracji województwa. Powojenna monokultura przemysłu tradycyjnego trwała w rozkwicie do końca lat siedemdziesiątych XX w., po czym nastąpiło załamanie się produkcji w wielu wiodących gałęziach przemysłu. Pozostałościami realnego socjalizmu były zniszczenia ekologiczne, zacofana gospodarka i nienowoczesna struktura społeczna. To co się wydarzyło w ciągu ostatnich 20 lat nazywane bywa „sukcesją funkcji”. Miasta przemysłowe GOP, w wyniku procesu restrukturyzacji, głównie likwidacji kopalń i hut musiały zmienić swoje funkcje. Po okresie regresji i stagnacji przemysłu, po „ciężkich czasach”, po latach klęski nadchodzą być może lata urodzaju, o czym decydują cykle rozwoju: gospodarek, gałęzi przemysłu, surowcowe itp. Wydaje się, że dla Górnego Śląska nadchodzą znowu lepsze czasy. Przykłady innych obszarów przemysłowych na świecie zdają się to potwierdzać, od czasu jak obiekty przemysłowe stały się zabytkami, a nawet pojawiły się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Stanowią one walory kulturowe, a więc dzieła rąk ludzkich, w ten sposób wchodzi w skład pojęcia atrakcyjności turystycznej regionu, elementu, który ma niewątpliwie duży wpływ na rozwój turystyki w regionie. Do przykładów można zaliczyć Wielką Brytanię i Niemcy.

W Wielkiej Brytanii zmierzch przemysłu zaznaczył się na początku XX w., a w latach 70. podjęto pierwsze decyzje o zachowaniu obiektów przemysłowych jako zabytków. Kilka z nich znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Należą do nich:

- Ironbridge George – most żelazny z 1708 r. jako symbol rewolucji przemysłowej;
- Blaenavon Industrial Landscape – przykład XIX-wiecznego krajobrazu przemysłowego (górnictwo, koksownictwo, hutnictwo żelaza);
- New Lanark – wioska w Szkocji z XVIII-wieczną przędzalnią o napędzie wodnym, domem robotników;
- Saltaire – wioska z epoki wiktoriańskiej w West Yorkshire, z obiektami przędzalni, budynkami gospodarczymi oraz domami robotników z II połowy XIX w.;
- Derwent Halley Mills – zakłady bawełniane z przędzalniami.

W Niemczech, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, w latach 70. XX w. pierwsze obiekty przemysłowe adaptowano, podejmując ponadto liczne działania rewitali-

zacji całych obszarów przemysłowych, zwłaszcza w Zagłębiu Ruhry (projekt IBA-Emscher Park) oraz w Saksonii (projekt Industrielles Gartenreich). Na Listę Światowego Dziedzictwa wpisano:

- hutę żelaza w Völklingen, pochodzącą z 1873 r.;
- kopalnię Zollverein w Essen, z połowy XIX w. wraz z zabudowaniami.

Inne z kilkudziesięciu obiektów przemysłowych na wielu obszarach Niemiec zostały również zaadaptowane i służą jako atrakcje turystyczne wielu miejscowości.

Górny Śląsk staje się obszarem, na którym ma szansę rozwinąć się turystyka przemysłowa. Zakłady przemysłowe, kiedyś uciążliwe dla środowiska mogą stać się atutem regionu, a rozwój turystyki przemysłowej może wspomagać proces restrukturyzacji. W woj. śląskim znajduje się aż 11% wszystkich zabytków przemysłowych w Polsce. To co dawniej było niemożliwe, ze względu na powojenny nacjonalizm i „germanofobię”, a więc eksponowanie zabytków przemysłowych jako pozostałości z czasów pruskich, stało się możliwe po zapoczątkowanej w latach osiemdziesiątych transformacji ustrojowej. Po podjętej, począwszy od 1989 r., restrukturyzacji przemysłu górnośląskiego, zapaliło się zielone światło dla zabytków kultury przemysłowej.

O turystyce przemysłowej, używając nieco innych określeń, m.in. turystyka archeologiczna, pisze się już od lat 90. XX w. (Koćwin, Żabińska 1995). Problematyka turystyki przemysłowej pojawiła się jako koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce dopiero w 2004 r. Poprzedził ją projekt opublikowany rok wcześniej. Te dwa kolejne dokumenty opublikowane przez Polską Organizację Turystyczną, powstały przy współpracy Polskiego Komitetu TICCIH, Śląskiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego oraz wielu innych instytucji. W dokumentach tych zdefiniowano pojęcie dziedzictwa przemysłowego jako zabytków budownictwa przemysłowego i techniki, podzielonych na ruchome i nieruchome dobra kultury. Spośród istniejących zabytków dziedzictwa przemysłowego zidentyfikowano tylko ich część, tj. około 20 tysięcy zabytków, w tym 16 tysięcy – tj. 80% ogółu – stanowią zabytki nieruchome (w tej liczbie część obiektów to całe zespoły przemysłowe). Z tej liczby do rejestru zabytków wpisanych jest zaledwie 21% ogółu obiektów.

Na terenie województwa śląskiego zewidencjonowano 1621 obiektów dziedzictwa przemysłowego, z tego w rejestrze znajduje się zaledwie 149 obiektów (9,2%).

W układzie branżowym zabytki w ewidencji reprezentują: przemysł węglowy, hutnictwo żelaza, przemysł spożywczy, przemysł koksochemiczny, przemysł maszynowy i metalowy, górnictwo i hutnictwo metali kolorowych, przemysł włókienniczy, przemysł papierniczy i poligraficzny, przemysł ceramiczny i materiałów budowlanych, przemysł drzewny i meblarski oraz obiekty infrastruktury transportowej (*Turystyka w obiektach ...* 2004).

Według najnowszych danych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji zabytków w Warszawie, liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru na terenie woj. śląskiego wynosi 2948 (bez zabytków będących wielkoobszarowymi). Wśród nich największy udział mają zabytki (*Strategia rozwoju ...* 2006):

- mieszkalne (1376),
- sakralne (437),
- użyteczności publicznej (253),
- gospodarcze (171),
- przemysłowe (171),
- parki i zieleń zwyczajna (135),
- pałace (79),
- dwory (79),
- cmentarze (66),
- zamki (34),
- obronne (13),
- inne (134).

Należy zwrócić uwagę, że statystyki są niejednoznaczne i w związku z tym część obiektów przemysłowych lub z przemysłem związanych, może być rozproszona wśród wyżej wymienionych. W związku z tym, wydaje się, że konieczne jest bardziej szczegółowe zdefiniowanie obiektów turystyki przemysłowej, być może należy ją poszerzyć o osiedla robotnicze lub rezydencje pałacowe właścicieli obiektów przemysłowych itp.

Turystyka industrialna daje szansę, ale równocześnie stawia tym obiektom nowe wymagania. Muszą one być przystosowane do zwiedzania, tj. odpowiednio zagospodarowane, opisane, promowane i oznakowane, czyli czytelne w krajobrazie. Obiekty te mogą stanowić markowe produkty turystyczne regionu górnośląskiego. Wymagają jednak spakietyzowanej, gotowej do sprzedaży oferty, składającej się z usług i towarów, której podstawą będą atrakcje turystyczne. Powinny one wyznaczać bieg szlaków turystycznych. Mogą to być nowe szlaki lub dowiązania do już istniejących (np. Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, Szlaku Początków Hutnictwa, Szlaku Historii Górnictwa Górnośląskiego, Szlaku Kolejki Wąskotorowej z Bytomia przez Tarnowskie Góry do Miasteczka Śląskiego, Trasy Kolejki Wąskotorowej w Rudach Raciborskich). Na pierwszym z wymienionych szlaków Polska Organizacja Turystyczna proponuje umieścić 115 obiektów poprzemysłowych, w tym muzea techniki (*Koncepcja promocji ...* 2003).

Do poprzemysłowych markowych produktów turystycznych powinno się zaliczyć obiekty o wysokiej wartości architektonicznej, oryginalności i unikatowości, oddające charakter i specyfikę regionu. Większość obiektów poprzemysłowych, które w ostatnich dziesięcioleciach utraciło swą pierwotną funkcję, korzeniami sięga II połowy XIX w. Część z nich powstała na początku XX w. i w okresie międzywojennym. Są wśród nich urządzenia i budowle przemysłowe jak: wieże wodne, szyby wyciągowe, cechownie, łaźnie oraz poindustrialne układy złożone (kopalnie, sztolnie, osiedla robotnicze) odpowiednio zaadaptowane (Pukowska-Mitka 2000).

Najciekawsze obiekty turystyki industrialnej zestawiono w tabeli 1, podając ich nazwę, lokalizację, krótką charakterystykę, rok udostępnienia do zwiedzania oraz towarzyszące im dodatkowe atrakcje.

Należy do nich m. in. Skansen Górniczy Królowa Luiza w Zabrze, gdzie można zapoznać się z różnymi technikami urabiania węgla. Wytyczona tam podziemna

Tab. 1. Najciekawsze obiekty poprzemysłowe na obszarze Górnego Śląska

Lp.	Nazwa obiektu	Lokalizacja	Charakterystyka obiektu	Rok udostępnienia do zwiedzania	Gałęzie przemysłu	Dodatkowe atrakcje
Dziedzictwo XIX-wieczne i starsze						
1	Sztolnia Czarnego Pstrąga	Tarnowskie Góry	600-metrowy odcinek sztolni odwadniającej dawnej kop. „Fryderyk”	1957	górnictwo cynku i ołowiu	Trasa podziemna – transport lodziami na gł. 25 m.
2	Zabytkowa Kopalnia Rud Srebrnośnych	Tarnowskie Góry	Zachowane fragmenty wyrobisk i sztolni oraz dawne narzędzia i urządzenia górnicze; podziemna trasa turystyczna, której część prowadzi sztolnią odwadniającą – transport lodziami	1976	Górnictwo cynku i ołowiu	Muzeum Górnictwa Kruszcowego w budynku nadszymbia oraz Skansen Maszyn Parowych obok kopalni
3	Skansen Górniczy „Królowa Luiza”	Zabrze	Urządzenia i zabudowania nadszymbia oraz podziemne wyrobiska z XIX i XX w.	1993	Górnictwo węgla kamiennego	Pokaz pracy kombajnu urabiającego ścianę węglową; w podziemiach Karczma Śląska
4	Galeria Szybu Wilsona	Katowice - Nikiszowiec	Fragmenty zabudowy powierzchniowej kop. „Wieczorek” (cechowania, łaźnia) przystosowany jako galeria sztuki	1998	Górnictwo węgla kamiennego	W otoczeniu – maszyna parowa z 1918 r. pochodząca z kop. „Murcki” i kocioł z okresu międzywojennego
5	Tyskie Browary Książące i Muzeum Piwowarstwa	Tychy	Jedynie w Polsce muzeum piwowarstwa, interesująca piwnica leżakowa z 1887 r., budynki bednarni i smolarni z 1897 r., willa dyrektora z końca XIX w., budynek zarządu z wieżą zegarową, warzelnia	Wycieczki po browarze przez cały XX w., otwarcie muzeum – 2004 r.	Przemysł spożywczy	Jedynie w Polsce kino prezentujące trójwymiarowy film na temat piwa tyskiego i browaru; degustacja
6	Browar Mokrskich (Factory Centrum)	Katowice – Szopienice	Kompleks budynków ceglanych z 1880 r. z oryginalnymi detalami zaadaptowany dla celów ekspozycji sztuki współczesnej oraz dla firm	2006	Przemysł spożywczy	Wokół browaru liczne uliczki, zaułki z knajpkami, na dziedzińcu zorganizowane są występy artystyczne
7	Górnośląska Kolej Wąskotorowa	Bytom – Tarnowskie Góry – Miasteczko Śląskie	Najstarsza czynna i niepowtarzanie działająca kolej wąskotorowa na świecie; przed II wojną światową dł. linii wynosiła 186 km., obecnie – 21 km.	Regularny ruch trwa od 1855 r.	Infrastruktura przemysłowa	Zwiedzanie zaplecza technicznego na stacji Bytom Karb, przejazd przez obszary atrakcyjne krajoobrazowo; łatwa dostępność do ośrodków sportowo-rekreacyjnych m.in. Sportowej Doliny – „Dolomity” i zalewu „Chechło”

8	Zespół poprzemysłowy szybu „Alfred” – osiedle mieszkaniowe (familoki)	Katowice - Wełnowiec	Zespół 15 budynków (12 objętych ochroną konserwatorską) w stylu historyzmu, zbudowanych w latach 80- i 90-tych XIX w.	Wymagane odnowienie i przystosowanie do zwiedzania	Górnictwo węgla kamiennego	W otoczeniu duży kompleks zieleni tzw. Park Alfreda, obok siedziba TV Katowice
9	Muzeum Śląskie na terenie byłej KWK „Katowice” – dawnej kopalni „Ferdinand” z 1823 r.	Katowice – centrum przy Al. Rożdzińskiego	Zespół 20 budynków i obiektów przemysłowych (w większości zabudowlanych) z przewagą ceglanej architektury ekлекtycznej; najcenniejszy jest szyb „Bartosz” z unikatową maszyną wyciągową z 1892 r.	projekt rewitalizacji w trakcie realizacji; rozpoczęcie prac – 2007 r.; planowane zakończenie – 2010 r.	Górnictwo węgla kamiennego	Obiekty muzealne, sąsiedztwo kampusu UŚ oraz Altusa (najwyższego budynku w Katowicach)
Dziedzictwo z pierwszej połowy XX wieku						
10	Zabytkowe osiedla robotnicze: Nikiszowiec i Giszowiec	Katowice – wsch. część miasta Katowice – pld. część miasta	Osiedla robotnicze zrealizowane wg projektu braci Zilmann; zespół mieszkalny w kształcie amfiteatru z wewnętrznymi dziedzińcami, osiedle o cechach miasta ogrodu		Budownictwo mieszkaniowe	Galeria Magiel – wystawa obrazów malarstwa nieprofesjonalnego „Grupy Janowskiej”; galeria obrazów E. Gawlika
11	Silesia City Center na terenach dawnej kop. „Gotwald”	Katowice - Dąb	Największe centrum handlowo-rozrywkowe na Śląsku, miści kino, basen, hipermarket, restauracje, kawiarnie; w budynku cechowni galeria; w dawnej hali maszyny wyciągowej powstała kaplica „Sw. Barbary”; wieża wyciągowa służy jako platforma widokowa	2005	Górnictwo węgla kamiennego	Bliskość Wesołego Miasteczka
Dziedzictwo PRL-u						
12	„Bolko Loif” na terenie Zakł. Górnico-Hutniczych „Orzeł Biały”	Bytom	„Willa na nogach”, budynek dawnej lampiarni, zawieszony 8 m nad ziemią, zaadaptowany na prywatne mieszkanie	2006	Górnictwo cynku i ołowiu	Atrakcją jest widok z okien budynku na poprzemysłowy krajobraz, m.in. na szyb „Bolko”

Tab. 1. cd.

13	„Dolomity” – Sportowa Dolina	Bytom – Srebrna Góra	Obiekt dla narciarzy ze sztucznym stokiem powstał przez właściwe uformowanie ścian kamieniołomu dolomitu z XVIII w. i częściowo na terenie kamieniołomu Blachówka z XX w.	2002	Górnictwo surowców skalnych	Na terenie obiektu zlokalizowany jest hotel z restauracją; są tu liczne ścieżki rowerowe i ściany wspinaczkowe, na jednej ze ścian znajduje się stanowisko dokumentacyjne „Blachówka;” w sąsiedztwie rezerwat lasu bukowego „Segiet”
14	Zbiornik wodny Pławniowice	W zachodniej części GOP-u, po prawej stronie Kanalu Gliwickiego, w pobliżu Pławniowic, na potoku Toszeckim	Zbiornik utworzony w dawnej kopalni piasku podszadzkowego (eksploatacja w latach 1962-1969) przez spiętrzenie cieku zaporą wodną. Wykorzystywany jest do zaopatrzenia w wodę zakładów przemysłowych oraz ochrony przeciwpowodziowej i rekreacji.	Oddany do użytku w 1976 r.	Górnictwo odkrywkowe surowców skalnych	Nad zbiornikiem znajdują się ośrodki wypoczynkowe z bazą noclegową, gastronomiczną i sportową, w pobliżu - zespół pałacowo-parkowy z końca XIX wieku w stylu neomanierysty niderlandzkiego – dawna rezydencja rodu Ballestremów

Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury.

trasa turystyczna ma długość 1560 m i biegnie na głębokości 35 m przez połączone pochylniami korytarze. W zespole zabudowy powierzchniowej skansenu znajduje się 8 obiektów architektury przemysłowej z przełomu wieków, objętych ochroną konserwatorską. Główną atrakcją jest tutaj unikatowa, wyciągowa maszyna parowa z 1915 r. oraz wysoka metalowa wieża szybu odwadniającego „Carnall”, stanowiąca punkt widokowy na panoramę miasta. Na liście najbardziej atrakcyjnych obiektów, oferowanych w naszym kraju turystom zagranicznym, poza wymienionym skansenem znajduje się również Zabytkowa Kopalnia Rud Srebronośnych w Tarnowskich Górach (dawna kopalnia „Fryderyk”) z zachowanymi z ubiegłych wieków fragmentami wyrobisk po eksploatacji rud cynku, ołowiu i srebra. Kolejnym interesującym obiektem jest Skansen Górniczy „Guido” w Zabrze, wpisany do rejestru zabytków w 1987 r., niestety obecnie zamknięty dla ruchu turystycznego ze względu na trwające tam prace remontowe. Skansen ten, poza historycznymi podziemiami i zabytkowym zespołem architektonicznym zabudowy powierzchniowej, posiada także wartość jako rezerwat przyrody nieożywionej, w którym na głębokości 170 i 320 m podziwiać można budowę geologiczną karbonu produktywnego. Natomiast na liście zwycięzców konkursu na najbardziej atrakcyjny produkt turystyki industrialnej w latach 2003-2005 znalazły się również: Skansen Kolei Wąskotorowych w Rudach, Zabrze – jako miasto turystyki przemysłowej, Kopalnia Zabytkowa „Ignacy” w Rybniku, Muzeum Przemysłu Zapałczanego w Częstochowie oraz Tyskie Browary Książęce i Tyskie Muzeum Piwowarstwa. Do markowych produktów turystyki przemysłowej zaliczyć także można zrewaloryzowane wyrobiska i kamieniołomy po eksploatacji surowców skalnych z okresu PRL-u, przystosowane jako tereny rekreacyjno-sportowe (m. in. kamieniołom Blachówka – obecnie Dolina Sportowa „Dolomity” oraz wyrobisko po eksploatacji piasku – obecnie zbiornik wodny Pławniowice).

Tereny i obiekty poprzemysłowe służą nie tylko do celów turystycznych, dydaktycznych czy wystawienniczych. Na zdewastowanych terenach kopalnianych tworzy się centra handlowo-rozrywkowe, ośrodki kulturalne, powstają nowe części miasta wkomponowane w otoczenie. W fazie realizacji jest projekt rewitalizacji terenów i budynków po Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”, gdzie planuje się umieszczenie Muzeum Śląskiego, a na terenach byłej kopalni „Gliwice” powstaje Centrum Edukacji Biznesowej.

Zabytki architektury przemysłowej stanowią ważny element krajobrazu kulturowego regionu, stanowią o jego atrakcyjności i tworzą nową szansę rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej. Od 1994 r. Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska realizuje program badań dokumentacyjnych i archiwalnych dotyczących dziedzictwa przemysłowego. Dziedzictwu przemysłowemu jako nowemu produktowi dla turystyki i rekreacji były poświęcone trzy zabrańskie konferencje międzynarodowe, a uchwalona na jednej z nich „Rezolucja Zabrańska” i przedstawiona propozycja stworzenia Listy Dziedzictwa Przemysłowego dla Turystyki, podkreśla znaczenie i rangę turystyki jako istotnego czynnika rewitalizacji dzie-

dzictwa przemysłowego. Jednak część zabytkowych obiektów poprzemysłowych bezpowrotnie została już zniszczona (jak np. dawna huta cynku „Uthemann” w Katowicach-Szopienicach, posiadająca unikalny w skali europejskiej zespół pieców muflowych), część niszczeje i czeka na zagospodarowanie i nadanie im nowej funkcji (m. in. wieża wyciągowa z zespołem dawnej kopalni „Szombierki” w Bytomiu, szyb „Andrzej” w Rudzie Śląskiej stanowiący unikatowy przykład tzw. „wieży małachowskiej”, stara bytomska oczyszczalnia ścieków – prawdopodobnie pierwsza na świecie oczyszczalnia biologiczna).

Wiedza na temat zabytków poprzemysłowych Górnego Śląska jest upowszechniana. Służą temu organizowane przez kilka ostatnich lat Europejskie Dni Dziedzictwa, konferencje naukowe, konkursy. Wydana została seria kaset video, przeznaczona dla młodzieży szkolnej z cyklu *Zabytki techniki woj. śląskiego* (Paduch 2000). Zaś działania Polskiej Organizacji Turystycznej, Śląskiej Organizacji Turystycznej i terytorialnych władz samorządowych obejmujące oznakowanie zabytków przemysłowych, wytyczanie szlaków, promocję produktów markowych wskazują, iż turystyka industrialna na terenie Górnego Śląska ma perspektywę rozwoju. Jednak, żeby to osiągnąć należy włączyć ją do turystyki krajoznawczej, rozszerzyć promocję i uczynić ją bardziej skuteczną oraz zadbać o dobry stan zabytków. Odpowiednio wypromowane i zachowane obiekty podnoszą atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną regionu, a wykorzystanie zasobów turystycznych powinno wpłynąć korzystnie na jego sytuację społeczno-gospodarczą. Pierwsze wycieczki tematyczne po obiektach przemysłowych województwa śląskiego zostały zorganizowane w 2005 r. przez Górnośląski Oddział PTTK. Obejmowały one takie miasta jak: Zabrze, Tarnowskie Góry, Mysłowice i Tychy. Natomiast w kwietniu 2006 r. została zorganizowana wycieczka na trasie Gliwice – Łaziska Górne.

Wzorem godnym naśladowania, człowiekiem, którego można nazwać pierwszym uprawiającym turystykę przemysłową, był wielki humanista niemiecki Johann Wolfgang Goethe. To właśnie on, genialny dyletant o rozległej wiedzy przyrodniczej, pełniący rolę weimarskiego ministra, przybył konno w pierwszych dniach września 1790 r. do szybu „Fryderyka” w Strzybnicy, aby obejrzeć pierwszą na kontynencie europejskim maszynę parową, zainstalowaną do odwadniania kopalni ołowiu i srebra. Dom, w którym nocował Goethe w Tarnowskich Górach, nazywany jest odtąd Jego imieniem, a na jego fasadzie widnieje tablica upamiętniająca to zdarzenie.

Cywilizacja drugiej fali, jak nazywa Toffler cywilizację przemysłową, odchodzi w zapomnienie. Zadaniem obecnych pokoleń jest dbałość i uchronienie przed zniszczeniem przynajmniej tej części dziedzictwa przemysłowego dla przyszłych pokoleń, która w swoim czasie wywarła niemały wpływ na rozwój cywilizacyjny regionu górnośląskiego, o czym traktuje niniejsze opracowanie.

Literatura

- Dwucet K., Krajewski W., Wach J., 1992, *Rekultywacja i rewitalizacja środowiska przyrodniczego*, Skrypt Uniwersytetu Śląskiego, 478, Katowice.
- Jankowski A. T., 1999, *Antropogeniczne zbiorniki wodne na obszarze górnośląskim*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia XXIX – Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, 103.
- Jaros J., 1965, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim do 1914 roku*, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wyd. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Koćwin P., Żabińska T., 1995, *Marketing obszarów skupiających unikalne zabytki techniki górniczej*, [w:] Siekierski J., Ślusarczyk J. (red.), *Marketing i promocja turystyki na Górnym Śląsku*, Górskie Towarzystwo Naukowe, Katowice.
- Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w obiektach przemysłowych i turystyki industrialnej w Polsce*, POT, Warszawa 30 października 2003 – projekt.
- Nowak-Lenartowska A., 1973, *Osiedla przyzakładowe jako problem urbanistyczny regionu*, PWN, Warszawa.
- Paduch E., 2000, *Dziedzictwo przemysłowe Górnego Śląska w dobie restrukturyzacji*, [w:] *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji*, Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice.
- Pukowska-Mitka M., 2000, *Walory turystyczne województwa katowickiego*, Zeszyty Naukowe Katedry Turystyki oraz Katedry Geografii Turystycznej i Ekorozwoju GWSH, 7.
- Strategia rozwoju kultury w województwie śląskim na lata 2006-2015*, 2006, Public Profits Sp. z o.o., Poznań.
- Turystyka w obiektach przemysłowych. Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce*, marzec 2004, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Wybraniec P., 2000, *Stan zachowania zabytkowych obiektów przemysłowych województwa śląskiego*, [w:] *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji*, Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice.